

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Kilencvenkettedik évfolyam

FŐEGYHÁZMEGYEI MÉLTÓSÁGOK
EMIGRÁCIÓ, KI- ÉS BETELEPÍTÉSEK
LEVÉLTÁRTAN

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

ERDÉLY – EZER ÉV A FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Erdély - 1000 év öröksége. Szerk. Kovács Zsuzsanna - Mikó Zsuzsanna - Szabó Csaba. Magyar Nemzeti Levéltár – Libri Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Budapest – Kolozsvár, 2020, 246 o.

Erdély, a mítosz... E szavakkal indítják útjára a Magyar Nemzeti Levéltár által 2020-ban, a trianoni békediktátum századik évfordulójára kiadott történeti albumokat a kötet szerkesztői. Páratlanul értékes kötetről beszélhetünk, amelyhez fogható nem jelent meg a nevezetes alkalomból. Célközönsége a középiskolások és egyetemisták mellett a művelt nagyközönség, amely, ha kézbe veszi e könyvet, rövid, de a legfrissebb történeti kutatásokat összegző, új áttekintést kaphat Erdély történetéről. A kötet végigvezeti az olvasót a magyarság számára különleges értéket képviselő történeti tájegység, a középkori nevén „erdőn túlinak”, *Ultrasilvaniának*, majd *Transsilvaniának* nevezett régió ezeréves történetén, gyönyörű tájain, és teszi ezt olyan unikális dokumentumok bemutatásával, amelyekkel eddig csak a téma kutatói találkozhattak levéltári munkájuk során. *Thesaurus Regni* – az ország kincstára, így nevezték 18. századi elődeink az ország akkoriban felállított archívumát, azaz az ország levéltárát, és nem véletlenül. Ma is itt őrzik azokat az írott forrásokat, amelyekből, mint történelmünk évszázados lapjaiból, összeáll Erdély ezeréves története. A képi illusztrációk – a Nemzeti Levéltár legféltettebb kincsei –, valamint a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivból válogatott dokumentumok, pecsétek, neves történelmi személyiségek autográf írásai, korabeli térképek és rajzok, egytől egyig kivételes és különleges élményt jelentenek az olvasók számára. A kötet szerzői mindannyian a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársai, a gondjaikra bízott történeti forrásanyag legkitűnőbb ismerői.

A kötet első fejezetének szerzője, Kurecskó Mihály mindenekelőtt a középkori *Transsilvania* történetét beszéli el a honfoglalók 10. századi betelepedésétől kezdődően, sort kerítve az egyházszervezet és a világi közigazgatás megszervezésének történetére. A szerző rámutat arra a sajátosságra, hogy a vármegyéknek és a főesperességeknek mint egyházi igazgatási egységeknek a határai sokszor egybeestek, s ezt a korai igazgatási rendszert még tovább bonyolította a szászok és a székelyek megtelepedése, az ő sajátos, székekből álló közigazgatásuk létrejötte, valamint a románság betelepedésének kezdeti eseményei. Az olvasó eligazodását az egyes nemzetek idérkezésének és megtelepedésének történetében a világos megfogalmazás segíti, amely révén tisztán áll előttünk a középkori évszázadok Erdélyének a későbbi etnikai sokszínűséget megalapozó társadalma. Erdély történetének is egyik megrázó időszakát jelentette a tatárjárás, amely során különösen a Mezőséget érte óriási pusztulás. Az erdőn túli tartomány az Árpád-ház uralma alatt, majd a 14. század eleji hatalmi széttagoltság idején is a Magyar Királyságnak vitathatatlanul az egyik stratégiai fontosságú régiója volt. A keleti határok védelmét ugyanis Erdély, azon belül is főként a székelység biztosította, bár katonai kötelezettségeik a

szászoknak is voltak. Noha I. (Nagy) Lajos megkísérelt egy hercegséget szervezni Erdélyből a 14. század közepén, erre azonban az itt élő népek önkormányzati rendjének fenntartása érdekében már nem volt szükség, így e kísérlet sikertelenül végződött. A Magyar Királyság integráns részét képező Transsilvania értékét a tartomány aranya és más nemesércei, sóbányái is nagyban növelték. A szászok révén fellendülő kereskedelme, egyre gyarapodó városai a középkor végére mesés tartománnyá emelték Erdélyt, amelynek élén az erdélyi vajda, a mindenkor magyar király képviselőjében, egyre nagyobb hatalomra tett szert, és a vajdaság a Magyar Királyság főurai körében is az egyik leginkább vágyott tisztséggé vált. A Hunyadiak térnyeréséről részletes, elemző elbeszélést olvashatunk a fejezetben, amely egyúttal a Magyarország déli határát mindinkább fenyegető oszmán betörésekről is szól, hiszen ezeknek a Déli-Kárpátokon keresztül érkező támadásoknak leginkább Erdély volt kitéve, amely Szapolyai János vajdasága (1510–1526) idején érkezett el Mohács előestéjéhez.

A kötet második fejezetének szerzője, H. Németh István az önálló Erdélyi Fejedelemség történetét tárgyalja. Mindenekelőtt bemutatja mindazokat a fegyveres harcokat, diplomáciai-politikai küzdelmeket, amelyek révén a mohácsi csatát követően annyi balszerencse közt és oly sok vizsály után, közel ötven év alatt kialakult a Magyar Királyság keleti részeiből egy új, önálló magyar állam, amely a *Principatus Transsylvaniae* – azaz az Erdélyi Fejedelemség nevet viselte. A szerző a fejedelemség történeti határainak alakulását, főként a Partium területének változásait úgy tekinti át, hogy kitűnő térképeken vezeti végig az olvasót. Az új államalakulat törvénykezését, politikai berendezkedését, a fejedelmi hatalom sajátosságait is megismerhetjük, majd a neves erdélyi fejedelmeknek a hatalom és az ország megőrzéséért folytatott harcairól, uralkodásukról kapunk komplex képet. A fejezet szerzője bemutatja, hogyan vált az Erdélyi Fejedelemség a Rákócziak idejére Európában, de legalábbis annak keleti felén elismert politikai tényezővé. A fejezetben az egyre gazdagodó erdélyi városok történelmi szerepéről éppúgy olvashatunk, mint a reformáció szellemi áramlatai által hozott vallási sokféleségről, az erdélyi rendi nemzetek különleges státusuk és privilégiumaik megtartása érdekében folytatott küzdelméről és a románság fokozatos megtelepedéséről az alacsonyabb fekvésű síkvidékek és a hegyvidékek találkozásánál.

1691-ben a Diploma Leopoldinum második, ünnepélyes változatának kiadásával megszűnt a fejedelemség, és Erdély mint a Habsburg Birodalom tartománya tagozódott be a dinasztia uralta országok közé. A harmadik fejezet szerzője, Kulcsár Krisztina a törökellenes felszabadító háborúval, majd az Erdély új közjogi helyzetét rendező Diploma Leopoldinum elemző bemutatásával indítja a következő korszak bemutatását. Az új kormányzati rend élére a Szeben székhellyel megalakított Gubernium (korabeli nevén Főkormányzóság) került, de a bécsi központi irányítás külön megszervezte a pénzügyigazgatás élére állított Kincstartóságot és egyéb kormányzati intézményeket. A Rákóczi-szabadságharcban Erdély súlya még inkább megnőtt. II. Rákóczi Ferenc számára a kezdetben nem óhajtott fejedelem-

ség jelentette ugyanis azt az uralkodói címet és rangot, amelynek birtokában már nem mint törvényes királya ellen lázadó főúr, hanem mint uralkodó tárgyalhatott az európai országok vezetőivel. A szerző rámutat, hogy a Habsburg-berendezkedés megszilárdítására csak a szabadságharcot követő időszakban kerülhetett sor, ami maga után vonta a dinasztia által is képviselt római katolikus vallás megerősítését a tartományban, nemegyszer okozva ezzel súrlódást az erdélyi nemzetek soraiban, sőt olykor családokon belül is. A fejezet szerzője gondosan mutatja be a jogrendszerben bekövetkezett változásokat, a tartomány adózási rendjét, a Habsburg határvédelmi rend kiépítése során hírhedtté vált 1764. évi madéfalvi *Siculicidiumot*, azaz a katonáskodni nem kívánó fegyvertelen székelyek gyalázatos meggyilkoltatását.

A tartomány élén már a jeles hadvezér, gróf Hadik András állt, amikor Mária Terézia császárnő 1765-ben nagyfejedelemségi (másként nagyhercegségi) rangot adományozott Erdélynek, ezzel is erősítve Erdély és Magyarország közjogi elkülönültségét. A 18. század a román nemzeti ébredés időszaka is volt, ekkor léptek színre ugyanis azok a politikai vezetők, köztük Innochentie Micu-Klein, akik megvetették a dákoromán kontinuitáselmélet alapjait, és megalakították az erdélyi román uniált egyházat. II. József még társuralkodó volt 1773-ban, amikor mintegy négy hónapos körutazást tett Erdélyben. A nagyfejedelemség lakossága körében rendkívüli érdeklődéssel kísért utazás azonban meglepő eredményt hozott. A főherceg ugyanis titkos feljegyzéseket készített az egyes igazgatási hivatalokról, az ezekben szolgáló tisztségviselőkről, amit követően, a feljegyzések alapján egyfajta tisztogatást hajtottak végre a tartományi kormányzat intézményeiben. A szerző mindezt jellemezve, Rettegi Györgyöt idézi: „szörnyű nagy változás lett az országbeli főhivatalok között.” A tisztújításokat II. József egyeduralmának idején további kormányzati átalakítások, „reformintézkedések” követték, amelyekről szintén érdemi tájékoztatást kapunk a fejezetből.

A negyedik fejezet szerzője, Németh György mindenekelőtt Erdély reformkorának színes bemutatásával indítja írását. Erdély sorsa ebben a korban is ezer szállal kötődött a Magyar Királysághoz. Birtokosai, akik közül sokan, köztük Wesselényi Miklós, magyarországi birtokokkal is rendelkezve részt vehettek a pozsonyi országgyűlésen, első kézből értesülhettek az egyre terjedő új világszemléletről, az ország vezető elitjét foglalkoztató kérdésekről. 1811-et követően Erdély számára csak 23 év múltán, 1834-ben tartottak újra országgyűlést, amikor már átalakulásokat sürgető, felforrósodott közhangulat uralkodott az országban; érdemes megemlíteni, hogy az unió, azaz a Magyarországgal történő közjogi egyesülés kérdése már ekkor felmerült. Erdély első reformországgyűlésére végül csak 1841–1843 között került sor. Ennek fő kérdései a Partium területének hovatartozása és a magyar nyelvet a törvényhozásban, a közigazgatásban és a felsőoktatásban is hivatalossá tenni kívánó nyelvtörvény előkészületei voltak, bár az utóbbiak ellen a románok és a szászok tiltakoztak. Végül az 1846–1847. évi országgyűlés törvényei értelmében a törvényhozás és a felső szintű kormányzat nyelve a magyar lett, de a

helyi igazgatásban a szászok továbbra is használhatták saját nyelvüket. Erdély története szempontjából az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc meghatározó eredménye a Magyarországgal való újraegyesülés lett. Miként a szerző kifejti, a forradalom a románok számára lehetőséget adott volna arra, hogy végre az erdélyi politikai nemzetek körébe emelkedjenek és kollektív jogokat vívjanak ki, ám a sikertelen végkifejlet az ő törekvéseiket is megakadályozta.

A fejezetből rövid áttekintést kapunk a szabadságharc erdélyi lefolyásáról, a híres csatákról, a székelyek hősiek küzdelméről, József Bem tábornok szerepéről. A szabadságharc leverését követően bevezetett megtorló intézkedések eltörölték a forradalmi vívmányokat, Erdély és Magyarország egyesülését, a Partiumot pedig ismét visszacsatolták Erdélyhez. I. Ferenc József császár-király 1852-ben, az ország tartományait végigjáró utazásai során Erdélyt is meglátogatta, remélve a birodalom egységének előmozdítását. A magyarságot sújtó szigorú központi kormányzati intézkedések azonban nem kedveztek a szászoknak és a románoknak sem, hiszen az előbbiek nemzeti autonómiáját fokozatosan felszámolták, míg utóbbiak nem kapták meg a szabadságharcban vitt szerepükért várt jutalmat, a politikai nemzeté emelkedést. Az abszolutizmus évei Erdélyben is 1867-ig, a kiegyezésig tartottak.

A kötet utolsó, ötödik fejezetének szerzője, Fiziker Róbert bevezetesként magát a kiegyezést, annak erdélyi vonatkozásait tárgyalja. Mindenekelőtt bemutatja, hogy a kiegyezéssel végre megtörtént Erdély és Magyarország áhított egyesülése, noha I. Ferenc József magyar királyként továbbra is viselte az „Erdély nagyfejedelem” címet. A kiegyezéssel, amely kimondta a polgári és politikai egyenjogúságot, a felekezeti jogegyenlőséget és megőrizte a korábbi önkormányzati struktúrát, új korszak kezdődött Erdély történetében, s ennek egyik fő problémáját a nemzetiségi kérdés jelentette. Miként a szerző világosan kifejti, ellentét mutatkozott a törvények szavai és a valós élet között, ugyanis míg az 1868. évi nemzetiségi törvény egyenjogúságot biztosított az erdélyi nemzetiségeknek, addig a leírt szavak papíron maradtak. 1872-ben Kolozsváron megalapították a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet, amely hamarosan a magyar tudományosság egyik fellelvára lett. A politikai gondolkodók előtt már megjelent a soknemzetiségű magyar állam és a „magyar Erdély” szétesésének rémképe, hiszen a szász és a román nemzeti törekvések egyre erőteljesebbé váltak, az erdélyi magyar vezetőréteg azonban nem aggódott, a birodalom védőszárnyai alatt biztonságban érezte politikai hatalmát. Miközben a korszakban az Erdély mint önálló régió érdekeinek képviselőjét zászlajára tűző transzilvanizmus is mind szélesebb körben terjedt el, a román nemzeti törekvések is egyre élesebben jelentek meg a politikai publicisztikában és a hétköznapi életben, helyi szinten is. Az erdélyi báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége (1895-1899) sem csillapította a kedélyeket, mivel ő kifejezetten a nemzetiségek minden eszközzel történő elmagyarosításának híve volt. A szerző a fejezetben végigkíséri a Széll Kálmán, Tisza István és Wekerle Sándor miniszterelnöksége alatti nemzetiségi politikát, ismerteti a Lex Apponyiként elhíresült, 1907-ben hozott törvényt, amely az általános és középiskolákban a magyar nyelv oktatása

révén próbálta kompenzálni azt a tényt, hogy a Magyar Királyság lakosságának mintegy negyven százaléka nem ismerte a magyar nyelvet. A fejezet szerzője a korszak lezárásaképpen mérleget von a dualista korszak Erdélyéről, a fejlődő gazdaságról, a pezsgő kulturális életről, a művészeti alkotásokról. Végezetül az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó háborújáról és Erdély elvesztésének történetéről olvashatunk rövid áttekintést a kötetben. A történetet a szerző szavai így zárják le: „az évezredes magyar államalakulat néhány hét leforgása alatt odaveszett, az erdélyi magyarságra kisebbségi sors várt. 1918. december 1-jén új, máig tróádó történet vette kezdetét.”

A kötet minden sorával bizonyítja: Erdély nem csupán mítosz számunkra, de élő történelem és élő valóság, mindannyiunk öröksége. Köszönet érte.

Oborni Teréz

KAPILLER IMRE EMLÉKKÖNYV

Kapiller Imre emlékkönyv. Szerk. Horváth Zita – Miklós Dániel – Mikó Szusanna – Németh László Sándor. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Budapest, 2019, 320 o.

Ismerünk jó néhány olyan levéltárost, aki különös intenzitással van jelen a szakmai közéletben. Akadnak közöttük intézményvezetők, egyesületi elöljárók, akik részesei a szakma életét meghatározó jogszabályok alakításának, s nagy projektek révén formálói a levéltárak belső életének és kutatási irányainak. De nemcsak a vezetők között találunk mintaadó levéltárosokat; vannak olyan, életük nagyobb részét levéltári raktárakban, kutatószobákban töltő levéltárosok, akik páratlan anyagszeretüknek, lucidus gondolkodásuknak és önzetlen személyiségüknek köszönhetően válnak a szakma meghatározó alakjaivá. Közéjük tartozott a Zala Megyei Levéltár főlevéltárosa, Kapiller Imre is. Ha valaki Zala megye történetéhez kapcsolódó forrásokat keresett, annak érdemes volt először hozzá fordulnia. Biztos lehetett abban, hogy az első beszélgetés során kap majd olyan ötleteket és hozzájelteket is, amelyek másként csak a jegyzőkönyvek és iratok hosszas böngészése után bukkantak volna elő. Jó esetben, mert az is előfordul, hogy kulcsfontosságú források nem is ott vannak, ahol a logika szerint lenniük kellene, hanem valami korabeli iratkezelési véletlen folytán egészen másutt. Az ilyen, rejtőzködő természetű dokumentumok tartalmát általában csak az iratkezelőket forgató levéltáros ismeri. Kapiller Imre sok titkot tudott, és ezeket szívesen megosztotta kollégáival és a kutatókkal. Az ötletet nemegyszer saját jegyzeteinek másolatával is megtoldotta.

Az emlékkönyv szerzői közül is többen kiemelték önzetlen segítőkészségét. Horváth Zita mondotta Kapiller Imre búcsúztatásakor – a búcsúztató szövege lett a kötet bevezetője –, hogy szinte intézménnyé vált. „Felsorolni is lehetetlen azon